

קבוצת הברביזון החדש: ריאליזם-חברתי דהיום

רון ברטוש

בימים האפלים,
האם גם אז יושר עוד שיר?
אכן גם אז יושר עוד שיר.
על הימים האפלים.

(מוטו / ברטולט ברכת)¹

מלבד הציירת רות שלוס לא נמנו נשים על שורותיו של הריאליזם-החברתי באמנות ישראל של שנות ה-50, שגם לא זכה לכך שאמניו יתגבשו לכדי קבוצה מאורגנת. והנה, כשישה עשורים אחר תור-הזהב שלא ממש היה לריאליזם-החברתי, חברו להן יחד חמש ציירות, ילידות ברית-המועצות לשעבר שעלו לישראל בשנות ה-90,² ריאליסטיות, בעלות שפה ציורית ברורה ועמדה חברתית מגובשת, לכדי גלגול אקטואלי - ריאליזם-חברתי ישראלי חדש בשחר המאה ה-21. זויה צ'רקסקי, נטליה זורבובה, אנה לוקשבסקי, אסיה לוקין ואולגה קונדינה הן קבוצת הברביזון החדש.

שם הקבוצה שב אל אסכולת ברביזון מאמצע המאה ה-19, אשר חברה וביניהם הציירים קאמי קורו (Corot), תיאודור רוסו (Rousseau) ז'אן-פרנסואה מיה (Millet) ואחרים, פעלו באיזור הכפר הצרפתי ברביזון וציירו את הטבע בחיק הטבע - en plein air, כפי שנהוג לכנות זאת, בצעידה לקראת תנועת הריאליזם. גישה זו, הגם שאינה מועדפת כיום על רוב הציירים, דווקא זוכה במחוזותינו לעדנה בעיקר בקרב דור הציירים הפיגורטיביים החדש ומוריהם (ראו למשל את בוגרי הסדנא לציור ורישום בירושלים של ישראל הירשברג, תלמידי בית הספר "התחנה" של ארם גרשוני בתל אביב, אלי שמיר ותלמידיו, ואחרים). ברם, החיבור הנוכחי לא נדרש ליציאת הציירות מחוץ לאולפניהן כשלעצמה, כי אם בתכלית היציאה, ערכה של זו, וכן בנטיית תודעתה האמנותית של קבוצת הברביזון החדש, אשר תידון גם בזיקתה לריאליזם-החברתי הישראלי המוקדם.

בשנות ה-50 של המאה ה-20 היה הריאליזם-החברתי הכוח האחר בשדה האמנות בישראל, בו הייתה ההגמוניה נתונה בחזקתן של מגמות ההפשטה, בעיקר של קבוצת "אופקים חדשים". אמני הריאליזם-החברתי התגייסו, לא כקבוצה מאורגנת אלא כיחידים, למען ציור ריאליסטי ישיר, בלתי אמצעי ויעיל, שתכליתו חינוך הקהל, העלאת המודעות החברתית ושינוי המציאות. בין ציירי הריאליזם-החברתי העירוני נמנה את נפתלי בזם, שמעון צבר, רות

¹ ברטולט ברכת, מבחר שירים, (תרגום: מרדכי אבי-שאל), ספרית פועלים, 1976, תל-אביב, עמ' 129

² נטליה זורבובה עלתה ב-2004.

שלוס, גרשון קניספל, אברהם אופק, משה גת, דני קרון, אברהם בראונשטיין ואחרים, ובמגמה הקיבוצית נזכיר את יוחנן סימון, שמואל כץ, שרגא ווייל ואלכס לוי. הדרך להשגת מטרתיהם עברה דרך תיאור פני המציאות המורכבת של מדינת ישראל בעשור הראשון לקיומה. כך נמצא ביצירותיהם של הציירים השונים תיאורי מעברות וחיי עוני, כפרים נטושים ופליטים ערבים, מחאות, הפגנות וכרזות חברתיות ופוליטיות, וכן את דמויותיהם של פועלים, מובטלים, נדכאים, וכיוצא בהם.

קבוצת הברביזון החדש קמה בקיץ 2010, ועם הקמתה הכריזו חמש הציירות על כוונתן המשותפת: "ממש כמו הציירים מאסכולת ברביזון, יצאנו מחללי הסטודיו שלנו אל תוך הג'ונגל העירוני. בעבודות שלנו אנחנו שבות למציאות, אשר במשך שנים לא קיבלה תשומת לב באמנות העכשווית וקוראת עכשיו לפרשנות חדשה". על פניה, מדובר בהצהרה פשוטה, אך כאמור, לא ביציאה לשם עצמה עסקינן כי אם בנטייתן ובתכליתה. ביחס לאסכולת הברביזון, זה המקום גם להיזכר כי גם יציאתה אל החוץ לא היתה כשלעצמה אלא כחלק ממהלך-נגד כלפי הציור הרומנטי והניאו-קלאסי בן התקופה, וכנושאת אמירה בעלת תוקף חברתי. והברביזון החדש, מבט סוקר על המקומות אליהם יצאה הקבוצה לצייר בשלוש וחצי שנות פעילותה יגלה גם כן יציאה בלתי תמימה: רהט (אוגוסט 2010), המחאה החברתית בשדרות רוטשילד (יולי-אוגוסט 2011), "צעדת המיליון" במסגרת "מחאת האוהלים" (ספטמבר 2011), שכונת עג'מי ביפו (נובמבר 2012, אפריל 2013), שכונת נווה-שאנן בתל-אביב (דצמבר 2012, פברואר-מרץ 2013), קיבוץ ברעם (דצמבר 2012, יולי 2013), שכונת ניצנה בבת-ים (ינואר 2013), מחנה הפליטים הפלסטינים דהייסה ובית-לחם (מרץ 2013), העיר התחתית בחיפה (אפריל 2013), בסיס שריון של צה"ל בנגב (אפריל 2013), שוק באר-שבע (אפריל 2013), מתקן השהייה "חולות" שבנגב והפגנות הפליטים האפריקאים בתל-אביב (ינואר 2014).

סקירה חלקית אך מייצגת זו מאשרת כי חמש הציירות לא יצאו את הסטודיו לשם יצירה תמימה ושלווה בחיק המציאות הכללית של המקום והזמן, כפי שמשמע בהצהרתן (הגם שזו קיימת לעתים), אלא לנקודות החיכוך החברתיות והפוליטיות ואל תחומי המצוקות המורכבות שמספקת המציאות האקטואלית דהיום, כשם שעשו הריאליסטים-החברתיים דאז. במקומות המוזנחים, המעורבים מבחינה אתנית, השנויים במחלוקת והנתונים על סדר היום, שם תמצאו את הציירות, ופשוטי העם, הפליטים, המהגרים והפועלים של ה"כאן" וה"עכשיו" הם שמאכלסים את ציוריהן.

שגרת פעילותה של קבוצת הברביזון החדש ואופניה הן ערכים ביסוד אמנותן של הציירות. היציאה אל המציאות היא הצהרתה של הקבוצה בדבר ירידתה של האמנות ממגדל השן

המבודד. אין עוד האמנית כיוצרת בעלת ריחוק אינטלקטואלי של מי שהוגה ברוח ובחומר בתוככי הסטודיו, כי אם אחת האדם היא - עמך. בשנות ה-50 יצאו הציירים החברתיים לפגוש את פני המציאות: משה גת נכנס לצייר פועלים במפעל לערגול פלדה בעכו, רות שלוש יצאה אל המעברות, נפתלי בזם ודני קרוון אל הכפרים הערבים, אברהם אופק רשם פנים אל פנים את פועלי הבניין, גרשון קניספל צייר את באי לשכת העבודה בחיפה, וכן הלאה. כך עושות כיום חברות הברביזון החדש (בשוק, בבית אריזה בקיבוץ, ברחוב וכו') בבחינת הזדהות כנה עם המצוירים, הפגנת סולידריות, ויצירת אחדות באופן מעשי בין האמנית והאמנות לבין מושאי הציור.

אפשר שנכונותן ויכולתן של הציירות להיטמע בסביבה ובאוכלוסיה אותן בחרו לצייר טמונות בביוגרפיה האישית של כל אחת מן החמש. הן נולדו בברית המועצות לשעבר ועלו לישראל בעלייה הרוסית של שנות ה-90, כך שהמציאות המתוארת ביצירותיהן אינה זרה להן במהותה: תחושת הזרות במקום חדש, העיסוק בעבודת כפיים מזדמנת ובלתי מתגמלת, החיים המסוגרים, המגורים הצפופים, ההתמודדות עם גילויי גזענות, דעות קדומות ואף אלימות, כל אלו ו"ברכות" נוספות היו מנת חלקה של העלייה הגדולה לישראל ממדינות ברית המועצות, אשר פעמים רבות חוותה עוד קודם לכן יחס משפיל לא פחות במדינות המוצא.³

המקדם התרבותי, שגם אלו מסממניו, הוא המכנה המשותף של חמש הציירות אשר חברו יחד לקבוצה. החינוך האמנותי שרכשו בצעירותן, גם הוא נכלל במשוואת הרקע המשותף של חברות הברביזון החדש: החמש למדו באקדמיות שונות בברית המועצות ובאירופה ופיתחו שפת ציור ריאליסטית ופיגורטיבית שנשענת צורות פשוטות, צבעוניות עשירה והיכולת לאפיין את הנמצא בפניהן על פי איכויותיו הראשוניות, שפה אשר לה גם קשר למסורות הציור הרוסי. במהלך השנים, ולאור לימודי המשך של חברות הקבוצה באקדמיות לאמנות בארץ ובאירופה, צעדה כל אחת לכיוונה, התרחקה מן הבסיס הציורי היציב שקנתה בתחילת דרכה האמנותית, ופיתחה סגנון וקריירה אישית. או אז, בשנת 2010, כאשר תחושה משותפת של פעילות ויצירה בשדה אמנות שמסורתו, תכניו והגישות הדומיננטיות בו הן בלתי-פיגורטיביות, בלתי-ריאליסטיות וכאלו שלא מוקירות את האיכויות הציוריות שבאמתחתן, גמרו אומר חמש הציירות להתגבש לקבוצת הברביזון החדש ולשוב שיבה אמתית אל הציור ואל ההתבוננות במציאות.

לאור השילוב של המקדם התרבותי, הניסיון האישי והשקפת העולם החברתית והפוליטית המשותפים לציירות, היה זה אך טבעי שהמהלך הקבוצתי אשר יש בו מן הביקורת ברובד

³ בעניין זה אציין את את סדרת הציורים שציירה זויה צ'רקסקי שלא במסגרת הקבוצה ומוקדשת לתיאורים חדים כתער אודות קשיי התמודדותם של עולי העלייה הרוסית. סדרת ציורים זו טרם הוצגה.

הפנים-אמנותי, יביא לביקורת גם בתוכן הציור שנושאו תרבותיים, חברתיים, פוליטיים ותמיד אנושיים. בדומה לקודמיהן, הריאליסטים משנות ה-50, אשר יצאו כנגד האמנות המופשטת ("האמנות המופשטת היא אפיזודה עצובה בתולדות האנושות" אמר בזם,⁴ למשל) כמי שהתגייסו באמנותם לתיאור בעיותיה של המציאות, כך נרתמות היום חברות הברביזון החדש להעלות על בד הציור את החיים האקטואליים בישראל, על נקודות השבר והחיכוך שבהם.

הביטוי הפועם ובעל הנוכחות הלוחמנית ביותר של תפישת עולם זו הוא תיאורי המחאות וההפגנות, והנה המייצגות שבהן: מספר חודשים לאחר יסוד הקבוצה קמה "מחאת האוהלים" - המחאה החברתית של קיץ 2011, אשר מחתה על יוקר המחיה בישראל בעיקר בתחום הדיור, קראה לצדק ושוויון חברתי ולוותה בהפגנות ענק בתל-אביב ובערים אחרות.

הברביזון החדש היה שם. בציוריהן מהאירועים של זוויה צ'רקסקי, נטליה זורבובה ואנה לוקשבסקי יופיעו מפגינים מצוידים במגפון, סיסמאות שליוו את המחאה כגון "יקר שם בחוץ", "לו הייתי רוטשילד", "חזירות זה לא כשר" ו"העם דורש צדק חברתי", האוהלים הצפופים שכיסו את שדרות

רוטשילד, ומאפיינים אחרים של המאורע. דוגמא נוספת נמצא באירועי העת האחרונה: בינואר 2014 הפגינו עשרות אלפי הפליטים האפריקאים בישראל לראשונה כחזית מגובשת מחאה מצדם בנוגע ליחס של הממשל והחברה כלפיהם וכלפי המעמד הבלתי מוסדר שלהם במדינה. הם הפגינו בכיכר רבין וצוירו על ידי צ'רקסקי, צעדו לכנסת בירושלים ומחו במתקן השהייה "חולות" שבנתה המדינה עבורם בנגב, שם ציירה הציירת לצדם, ועמדה לצדם. גם במפגש ההתארגנות שערכו בגן לוינסקי נכחו זוויה צ'רקסקי ואסיה לוקין, נכחו וציירו.

אין לטעות בהיותן שם, מציירות, מתעדות ונותנות צורה לאירועים, כמי שחלפו במקרה על פני אותה מציאות (כעובר אורח) או כמי שאמונות על דיווח גרידא (ככתב עיתונות), כי הן שם בבחינת מי שתומכות ברעיון ונותנות יד במאמץ המחאתי. לראיה נציין, מעבר למגמת היציאה המכוונת אל המקומות והאירועים שכבר הוזכרו, את התגייסותן בציור שלטים וכרזות: שלטים של תעמולת בחירות שציירו זוויה צ'רקסקי ונטליה זורבובה למען אסמא אגבארייה זחאלקה ומפלגת הפועלים "דעם" הנושאים את הכיתוב "צדק אחד לכולם!" בעברית, ערבית ורוסית (נזכיר כאן שזורבובה גם ציירה את הבוחרים בקלפי באום אל פאחם); שלט נוסף של צ'רקסקי במחאה על תנאי העסקת העובדים עם הכתובת "אנחנו לא עבדים" לצד דמויות מאבטח ופועלת ניקיין המוצגים לפי נוסח "הפועל ואשת הקולחוז", פסלה של ורה מוחינה

⁴ א. ג., "הצייר וקהלו בישראל", משא, 14.1.1954, עמ' 7.

(Mukhina) שהיה לסמל הריאליזם הסוציאליסטי הסובייטי; הזמנה שציירה זורבובה למפגש

של פעילים ממפלגת "דעם" עם הקהל הרוסי, ועוד. שלט- ציור מסוג אחר נמצא למשל אצל אנה לוקשבסקי, שהציגה בתערוכת "מזימות נדל"ניות - IsReal Estate" (גלריית "החדש והרע", חיפה, יולי 2013) ציור המחקה מודעה של משרד תיווך "אביבה נכסים". בציור נראית דמותה המומצאת של אביבה מצליח, מתווכת פיקטיבית המתוארת באופן דמוני כביקורת על שוק הנדל"ן בישראל.

כאמור, הגישה הביקורתית קיימת גם ביחסן של ציירות הברביזון החדש אל שדה האמנות. כמי שירדו ממגדל השן האמנותי ומבקשות להוריד ממנו גם את האמנות עצמה נקטו החמש, ביחד ובנפרד, בפעולות אשר מעמידות את האמנות בעמדה אנטי מסחרית ואנטי קפיטליסטית בכללה.⁵ כך למשל ערכו החמש סדנאות ציור פתוחות לקהל במסגרתן הדריכו הציירות את כל מי שביקש להשתתף: סדנא שכזו הופעלה במדשאת מוזיאון בת-ים לאמנות כחלק מתערוכת "קארגו קאלט" בה השתתפה הקבוצה (ינואר 2013), אנה לוקשבסקי ערכה סדנא בחיפה (יוני 2013), ונטליה זורבובה הקימה את "שמצלאל" - "בית ספר ללא קירות" במסגרתו מתקיימים שיעורי ציור ורישום בחוץ (החל מאוגוסט 2013). רוחו של פרויקט זה מבקשת את המרחק מן המקובל בתחום, על כן בחרה לו האמנית את שמו, אשר מגחיק את האקדמיה "בצלאל", כמובן; במקרה אחר התמקמו חמש הציירות מחוץ ליריד האמנות "צבע

טרי 5" שנערך בקריית החינוך שבצפון תל-אביב (מאי 2012), והציעו לצייר את דיוקנאותיהם של אורחי היריד תמורת 50 שקלים. פעולה זו, שנעשתה בסמוך לאחד האירועים השנתיים המסחריים ביותר בזירת האמנות המקומית, היא

פעולה להחצנת עמדתו הביקורתית של הברביזון החדש בנוגע לכלכלת האמנות והאספנות, וביקורתו כלפי התפישה הרואה את האמנות כמוצר. אם נרצה, ניתן להקביל פעולה זו גם כן לגישתם של הריאליסטים משנות ה-50, ששאפו להנגיש את האמנות לכיסו של כל פועל, ולכן יצרו בטכניקות שונות של הדפס. ברוח זו התבטאו האמנים השונים, למשל כפי שהצהיר שמעון צבר כי יש "להפוך את האמנות ממצרך מותרות לסנובים וליחידי סגולה, למצרך להמונים".⁶

⁵ נציין כי ההיבט האנטי-מסחרי שמור בעיקר לפעולות שנעשו על ידי הקבוצה (וגם ליצירות מסוימות), ואינו תקף למכלול יצירתן של החמש, שכן הכללה מעין זו תעמיד את הקבוצה בפרדוקס בין העמדה הזו לבין הצגת יצירותיהן בגלריות מסחריות והעניין בהן מצד קהל האספנים, למשל.
⁶ שמעון צבר, משא, 2.7.1953.

אפשר אפוא שהברביזון החדש הוא הד בן הזמן לריאליזם-החברתי של שנות ה-50. יצירתה של הקבוצה היא ריאליסטית על שום צורות ההתבוננות והביטוי ובגין הקפדתה להירתם לריאליה - למציאות; והיא חברתית על שום נטייתה לתאר, לשלב ולעתים אף להתערב בעניינים שעל סדר היום החברתי האקטואלי. בבחינת פלח יצירתה של קבוצת הברביזון החדש הנוגע לנושאים החברתיים והפוליטיים (כי כאמור, יצירתן של חמש לא מסתכמת בצירי פועלים, הפגנות או תכנים אקטואליים גרידא, כי זהו פן אחד לדיוקן הקבוצה), דומה כי הציירות נטלו לידן את החופש להעלות בציר את הצמתים המסובכים של החברה, ולנקוט בעמדה שבדרך כלל מנוגדת לזו של הזרם המרכזי או הממסד. התייחסות לגן הריאליזם-הסוציאליסטי הסובייטי שקיים במקדם התרבותי של הציירות (שכאמור, נולדו והתחנכו בברית-המועצות) תעצים את עמדת הנגד שבגישתן. הריאליזם-הסוציאליסטי היה הסגנון הרשמי שאושר על ידי סטאלין והמפלגה הקומוניסטית בשנות ה-30, והוא חייב את האמנים ליצור בסגנון ריאליסטי תוכן סוציאליסטי מגויס ולהציג את העולם באופן כוזב - לא כפי שהוא במציאות כי אם לפי רוח קומוניסטית אידיאלית שעתידיה הייתה לשרור לאחר ההתפתחות

המהפכנית. כהתנגדות לגישה אמנותית כפויה זו, שהיא כמעט בבחינת רצח-אב תרבותי, חמש הציירות לא מתיישרות על פי קו הממסד - לא עם הגישות והסגנונות הרווחים באמנות המקומית, לא עם הנטייה הפוליטית השולטת ולא עם יחסי הכוחות והסדר החברתי הקיימים.

בציור משנת 1973 תיאר האקספרסיוניסט הגרמני יורג אימנדורף (Immandorff) צייר שמתפרץ לסטודיו של צייר אחר מהפגנה שנערכת בחוץ ושואל את עמיתו: "מהי עמדת האמנות שלך, קולגה?". קבוצת הברביזון החדש משיבה אפוא ביצירתה לשאלה זו.

*

חדשות הימים האחרונים הן שקבוצת הברביזון החדש קיבלה לרשותה חלל במתחם התחנה המרכזית בתל-אביב, מקום אשר ישמש במשך החודשים הקרובים מרכז לפעילות הקבוצה, מטה בלשונן. התחנה המרכזית, אנשיה, אווירתה וסביבתה, ודאי ימצאו במהרה מקום ביצירתן של חמש הציירות. בתום דיון זה נוכל לומר בביטחון כי יהיה זה זיווג הולם.